



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gemeenteraadsverkiezingen 1974

Dittrich, K.; Helm, R. van den

Citation

Dittrich, K., & Helm, R. van den. (1977). Gemeenteraadsverkiezingen 1974. *Acta Politica*, 12: 1977(2), 207-230.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451729>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451729>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

KWU	Kraftwerk Union AG
LWR	Licht Water Reactor
NEC	Nederlands Electrotechnisch Comité
NERATOOM	BV Neratoom
NERO	Nederlands Eerste Reactorontwerp
NIVEE	Nederlands Instituut voor Electrowarmte en Electrotechniek
OGEM	NV Overzeese Gas en Electriciteits Maatschappij
OW	Departement van Onderwijs en Wetenschappen
PEBFR	Provinciaal Electriciteitsbedrijf van Friesland
PEGUS	NV Provinciaal en Gemeentelijk Utrechts Stoomleverings-
PEN	Provinciaal Electriciteitsbedrijf van Noord-Holland . .
PGEM	NV Provinciaal Gelderse Electriciteitsmaatschappij
PLEM	NV Provinciale Limburgse Electriciteitsmaatschappij
PNEM	NV Provinciale Noord-Brabantse Electriciteitsmaatschappij
PWR	Druk Water Reactor
PZEM	NV Provinciale Zeeuwse Energie Maatschappij
RAWB	Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid
RCN	Stichting Reactorcentrum Nederland
RDM	Rotterdamse Droogdok Maatschappij
RSV	Rijn-Schelde-Verolme Machinefabrieken NV
RWE	Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG
SBK	Schnell Bruter Kernkraftwerkgesellschaft mbH
SEP	NV Samenwerkende Electriciteitsproductiebedrijven
SHELL	NV Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij
SHV	NV Steenkolenhandelsvereniging
SIEMENS	Siemens Nederland NV
SNR	Snelle Natriumgekoelde Reactor
SZ	Department van Sociale Zaken
TNOC	Centrale Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk onderzoek
TNOGO	Gezondheidsorganisatie TNO
TNONO	Nijverheidsorganisatie TNO
TNORVO	Rijksverdedigingsorganisatie TNO
UCN	Ultracentrifuge Nederland NV
UC-project	Ultracentrifuge-project
URENCO	Urenco Ltd
VDEN	Vereniging van Directeuren van Electriciteitsbedrijven in Nederland
VEEN	Vereniging van Exploitanten van Electriciteitsbedrijven in Nederland
VM	Departement van Volksgezondheid en Milieuhygiëne
VMF	Verenigde Machinefabrieken NV
WRK	Wetenschappelijke Raad voor de Kernenergie
IJC	NV Electriciteitsmaatschappij IJsselcentrale
ZWO	Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek

Gemeenteraadsverkiezingen 1974*

door K. Dittrich en R. van den Helm

I Inleiding

Dit artikel is een beknopte weergave van het deelrapport *Gemeentepolitiek in kaart gebracht: gemeenteraadsverkiezingen 1974*¹ en het is een vervolg op het rapport *Gemeentepolitiek in kaart gebracht: gemeenteraadsverkiezingen 1970*.² Gepoogd wordt een vergelijking te maken tussen de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 en 1974 voor wat betreft de deelname en de resultaten voor de verschillende groeperingen. Voor 1970 wordt gerapporteerd over alle gemeenten waar gemeenteraadsverkiezingen zijn gehouden zoals die zijn opgenomen in de officiële CBS-verkiezingsstatistiek (872). De cijfers voor 1974 hebben alleen betrekking op die gemeenten waar men op 29 mei 1974 naar de stembus is gegaan (836).

De basisgegevens voor dit rapport wat betreft de gemeenteraadsverkiezing van 1974 zijn uitsluitend afkomstig van de Verkiezingsdienst van het Algemeen Nederlands Persbureau. De gegevens over de gemeenteraadsverkiezing van 1970 zijn afkomstig uit het eigen databestand van de vakgroep Politieke Wetenschap, dat berust op de door het CBS gepubliceerde verkiezingsstatistiek.

Bij de codering van de gegevens van 1974 is zoveel mogelijk getracht de gangbare rubricering van de lijsten van het CBS aan te houden om een maximale vergelijkbaarheid met de cijfers van 1970 te verkrijgen. Dit is echter niet in alle gevallen mogelijk gebleken. Het CBS tekent overigens aan dat ook de rubricering van 1970 ondanks navraag in een aantal gevallen een arbitrair karakter heeft, waarmee bij de beschouwing van de cijfers rekening gehouden dient te worden.

* Dit onderzoek is tot stand gekomen met financiële steun van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.).

Wij bedanken de heren A. van Rijn van de verkiezingsdienst van het ANP en drs. J. Verhoef van de vakgroep politieke wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Leiden. Tevens bedanken wij prof. dr. H. Daalder voor zijn waardevolle opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

Afgezien van incidentele codeerfouten, kunnen op grond van afwijkende interpretaties bij de rubricering verschillen ontstaan zijn tussen de cijfers die gepubliceerd zijn door het ANP en de cijfers die in het rapport staan vermeld. De verantwoordelijkheid voor de hier gerapporteerde cijfers berust uiteraard enkel en alleen bij de opstellers van dit rapport.

II De indeling van gemeenten

Als indelingscriteria zijn urbanisatiegraad en provincie gehanteerd. Het CBS heeft op grond van gegevens uit de volkstelling van 31 mei 1960 de gemeenten gerubriceerd in twaalf urbanisatietypen. In dit rapport zal in het algemeen gebruik gemaakt worden van een samenvoeging van de twaalf urbanisatietypen tot zes groepen:

plattelandsgemeenten	= A1-A4 (meer dan 20 % van beroepsbevolking werkzaam in agrarische sector)
verstedelijkt platteland	= B1-B2 (5.000 tot 30.000 inwoners)
forensengemeenten	= B3
kleine steden	= C1-C3 (2.000 tot 50.000 inwoners)
middelgrote steden	= C4 (50.000 tot 100.000 inwoners)
grote steden	= C5 (meer dan 100.000 inwoners)

Daarnaast zal men nog een categorie 'urbanisatiegraad onbekend' aantreffen, waarin die gemeenten zijn gerangschikt die na 1960 nieuw zijn gevormd.

De verdeling per provincie van de gemeenten over de verschillende urbanisatiecategorïen vertoont uiteraard grote verschillen (zie tabel 1). Terwijl bijv. Drente 82 % plattelandsgemeenten telt, valt in Limburg maar 34 % van de gemeenten binnen dit type. Binnen de sterkst geurbaniseerde provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht behoort toch nog 45-60 % van de gemeenten tot de plattelandsgemeenten. Ook het aandeel van het verstedelijkt platteland loopt sterk uiteen: van 6 % in Zeeland tot 54 % in Limburg. In tien provincies vertoont ook in 1974 nog minimaal 65 % van de gemeenten volgens de CBS-typologie min of meer een plattelandskarakter. De uitzondering wordt gevormd door de provincie Utrecht die 'slechts' 59 % haalt.

III De deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen

(a) *De rubricering van de lijsten* – De ingediende lijsten vallen in vier groepen uiteen:

1 Plaatselijke lijsten van landelijke politieke partijen, dat wil zeggen partijen die in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn (behalve de RKP).

Tabel 1: Percentuele verdeling van gemeenten naar provincie en urbanisatiegraad, 1970-1974

urb. graad provincie	plattelandsgemeenten		verstedelijkt platteland		forensengemeenten		kleine steden		middelgrote steden		grote steden		urb. graad onbekend		totaal aantal gemeenten	
	1970	1974	1970	1974	1970	1974	1970	1974	1970	1974	1970	1974	1970	1974	1970	1974
Groningen	72,6	74,5	9,8	7,8	2,0	2,0	7,8	7,8			2,0	2,0	5,9	5,9	51	51
Friesland	79,6	79,6	6,8	6,8			11,4	11,4	2,3	2,3					44	44
Drenthe	82,4	82,4	8,8	8,8			8,8	8,8							34	34
Overijssel	58,5	48,9	20,8	23,4			13,2	14,9	5,7	6,4	1,9	2,1		4,3	53	47
Gelderland	59,1	57,3	20,0	20,4	3,8	3,9	14,3	13,6	1,0	1,0	1,9	1,9		1,9	105	103
Utrecht	46,9	47,8	18,4	10,9	22,5	26,1	8,2	10,9	2,0	2,0	2,0	2,2		2,2	49	46
Noord-Holland	50,0	52,6	15,4	10,5	15,4	15,8	11,5	11,6	1,9	2,1	1,9	2,1		3,9	104	95
Zuid-Holland	61,2	60,9	15,1	15,9	8,6	8,6	9,2	8,6	3,3	3,3	1,3	1,3		1,3	152	151
Zeeland	63,9	56,7	5,6	6,7			19,4	23,3						11,1	36	30
Noord-Brabant	55,4	53,4	31,7	31,3	3,6	3,8	5,8	6,9	0,7	0,7	2,2	2,3		0,7	139	131
Limburg	34,3	33,7	53,3	53,8			8,6	8,7	2,9	2,9				1,0	105	104
Nederland	57,0	56,1	22,1	21,5	5,7	6,0	10,1	10,4	2,0	1,9	1,4	1,4		1,7	872	836

2 Combinaties van landelijke partijen die door de plaatselijke partijafdelingen zijn gevormd: PAK, PCG en CCP/CDA.

3 Combinaties tussen landelijke partijen en lokale groeperingen: PC (Protestants-Christelijke lijst, buiten de vier bekende protestants-christelijke partijen) en GG (Gemengde Groeperingen).

4 Plaatselijke lijsten die geen direct landelijk equivalent kennen en die typisch verbonden zijn aan een bepaalde gemeente en/of regio en waarvan de 'politieke kleur' vaak erg onduidelijk is. Deze onafhankelijke lijsten zijn door het CBS gerubriceerd onder RK (Rooms-katholieke groepering, buiten de KVP) en Overige (specificatie naar kerkelijke of politieke gezindte bleek niet mogelijk). Hierbij moet worden aangetekend dat het CBS in 1970 ook DS'70 en de Kabouters in de categorie Overige heeft ondergebracht. De Kabouters hebben in 1970 in 12 gemeenten aan de verkiezingen deelgenomen, DS'70 in 1970 in 11 en in 1974 in 55 gemeenten. Ook de Fryske Nasjonale Partij (FNP) die in 1970 in 22 en in 1974 in 27 gemeenten deelnam, werd gerangschikt onder de noemer Overige.

Voor de verkiezing van 1974 zijn verder o.a. Binding Rechts en de RKPN onder Overige gerubriceerd.

(b) *Partijblokken* — De presentatie van het materiaal en de vergelijking van gemeenten kan worden vergemakkelijkt door uit de verschillende lijsten van partijen en partijcombinaties een aantal partijblokken te construeren. Bij de analyses wordt daarom door optelling van de volgende blokken gebruik gemaakt:

- 1 progressieve partijen: PvdA + D'66 + PPR + PAK,
- 2 linkse partijen: progressieve partijen + PSP + CPN,
- 3 protestants-christelijke partijen: ARP + CHU + SGP + GPV + PCG + PC,
- 4 katholieke partijen: KVP (+ RK),
- 5 confessionele partijen: protestants-christelijke partijen + katholieke partijen + CCP/CDA,
- 6 VVD; in sommige tabellen is de VVD samengeteld met DS'70, BP en BR en/of GG en Overige.

(c) *De bijzondere plaats van de RK-lijsten* — Onder de noemer van RK-lijsten zijn onderling sterk verschillende lijsten samengebracht die met elkaar concurreren binnen dezelfde (kleinere) gemeenten. Het CBS vermeldt ten aanzien van 1970 bij talrijke gemeenten in Noord-Brabant, Limburg en het zuiden van Gelderland uitsluitend dat de stemmen zijn uitgebracht op RK-lijsten en dat de gehele raad bestaat uit RK-raadsleden. Voor het overige wordt door het CBS volstaan met de vermelding hoeveel afzonderlijke RK-lijsten waren ingediend in de gemeenten.

Ten aanzien van 1974 is rubricering van de RK-lijsten helaas niet mogelijk gebleken. Het ANP heeft alleen de namen van partijen kunnen rapporteren zoals die in de gemeenten zijn geregistreerd; hierdoor is het onmogelijk geworden om de RK-lijsten apart te behandelen. Voor 1974 zijn alle lijsten die bv. uitsluitend bekend staan onder de naam van de lijsttrekker gerangschikt onder Overige (Behalve in tabel 4, waar de RK-lijsten apart vermeld staan).

(d) *Het aantal ingediende lijsten* — Zowel in 1970 als in 1974 fluctueerde het aantal ingediende lijsten per gemeente tussen 2 en 20, waarbij in beide jaren het landelijk gemiddelde aantal ingediende lijsten 5,85 bedroeg. Eveneens werden in beide jaren in ongeveer 2/3 van het totaal aantal gemeenten zes of minder lijsten ingediend; in slechts 8 % tien of meer.

Met een toenemende verstedelijking en een groeiend aantal inwoners in de

Tabel 2: Gemiddeld aantal ingediende lijsten per urbanisatiegraad

urbanisatiegraad	1970	1974
plattelandsgemeenten	4,98	5,04
verstedelijkt platteland	6,47	6,42
forensengemeenten	6,53	5,76
kleine steden	7,07	7,06
middelgrote steden	10,06	10,00
grote steden	13,08	12,50
urb. graad onbekend	6,05	6,12
Nederland	5,85	5,85

Tabel 3: Gemiddeld aantal ingediende lijsten per provincie

provincie	1970	1974
Groningen	5,16	4,86
Friesland	5,57	5,34
Drente	5,47	5,47
Overijssel	6,09	6,13
Gelderland	6,06	5,85
Utrecht	6,04	6,15
Noord-Holland	5,49	5,58
Zuid-Holland	5,79	5,32
Zeeland	5,16	5,97
Noord-Brabant	6,05	6,38
Limburg	6,42	6,62
Nederland	5,85	5,85

gemeente neemt ook het aantal ingediende lijsten toe zoals uit tabel 2 blijkt. Tabel 3 laat zien dat het aantal ingediende lijsten uiteraard ook binnen de provincies fluctueert, maar onder invloed van het algehele overwicht van de plattelands- en de verstedelijkt plattelandsgemeenten ontlopen de gemiddelden elkaar niet sterk. Opvallend is alleen dat de differentiatie van de politieke meningsvorming in het zuiden groter is dan in de andere provincies. Kennelijk is het ontbreken van nationale lijsten geen belemmering voor het enthousiasme ten opzichte van de deelname aan de gemeenteraadsverkiezing.

(e) *De geografische spreiding van de partijlijsten* — Indien men het totaal aantal lijsten dat een partij heeft ingediend over het gehele land op 100 stelt kan men het aandeel van elke urbanisatiegraad en provincie in dat totaal berekenen. Dit geeft een indicatie in hoeverre een bepaalde politieke partij vooral een stedelijke basis heeft, of juist haar basis op het platteland heeft. Gezien het in tabel 1 reeds gesignaleerde overwicht van het aantal gemeenten met een plattelandskarakter in het totaal aantal Nederlandse gemeenten valt het niet te verwonderen dat de meeste politieke partijen in 1970 en 1974 voor een groot gedeelte van de door hen ingediende lijsten op het platteland en het verstedelijkt platteland berusten. Dit geldt met name voor de grote partijen: de percentages op het platteland ingediende lijsten lopen in 1970 uiteen van 60,5 % voor de VVD tot 82,1 % voor de ARP. In 1974 heeft de VVD van de grote partijen wederom het kleinste percentage lijsten, die op het platteland zijn ingediend (68 %) en de ARP het hoogste (84,4 %).

Het plattelandskarakter is minder sterk bij de andere partijen in 1974: 45 % van de CPN- en PPR-lijsten zijn op het platteland ingediend en 40 % van de D'66-lijsten en 30 % van de PSP-lijsten; hierbij moet dan wel rekening gehouden worden met het feit dat vooral de laatste drie partijen met veel kleinere aantallen lijsten aan de verkiezingen hebben deelgenomen en vooral actief waren in de forensengemeenten en de steden. Deze partijen hebben hun zwaartepunt in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht en kunnen derhalve als typische Randstad-verschijnselen worden beschouwd; PSP en CPN hebben daarnaast ook nog concentraties in de traditionele linkse gebieden in Groningen en Friesland. Voor de meeste linkse partijen en de VVD is bovendien het aandeel van de beide zuidelijke provincies sinds 1970 sterk vergroot.

Ten aanzien van DS'70 is het vermeldenswaard dat deze partij een typisch stedelijk fenomeen is en dan ook haar zwaartepunt in de Randstad-provincies heeft. Het algemene protestkarakter van de Boerenpartij wordt benadrukt door het aandeel van de steden (31 %): het aandeel van de forensengemeenten is sterk afgenomen. De Gemengde Groeperingen zijn een typisch plattelandsverschijnsel; dit geldt ook zeer sterk voor de Overige lijsten en de RK-lijsten, waarbij het geen betoog hoeft dat deze laatste lijsten voor het over-

grote deel in het zuiden voorkomen.

De meeste protestants-christelijke partijen vinden ook nog in 1974 hun voornaamste basis op het platteland en dan vooral in Zuid-Holland, Utrecht en Overijssel: de bekende orthodoxe 'midden'gordel in de Nederlandse politiek.

(f) *De dekkingspercentages* — Tabel 4 geeft aan in hoeverre de partijen en partijcombinaties in de gemeenten vertegenwoordigd zijn. Daarnaast geeft tabel 5 voor de belangrijkste partijen en -combinaties aan in welke mate zij vertegenwoordigd zijn in de verschillende urbanisatietypen en provincies. Centraal staat hierbij de vraag in hoeverre urbanisatietypen en provincies volledig 'gedekt' worden door de verschillende partijen.

Tabel 4: Dekkingspercentages van de partijen en partijcombinaties in 1970 en 1974

partij	1970	1974
PvdA	54,2	57,6
D'66	20,5	3,9
PPR	4,8	11,6
PSP	7,5	4,8
CPN	17,9	21,2
PAK	10,3	15,1
ARP	23,7	14,8
CHU	22,4	14,8
SGP	20,9	20,3
GPV	13,6	18,2
PCG	26,0	21,9
PC	10,3	6,1
KVP	31,3	19,7
RK	31,3	29,5
CCP/CDA	12,3	29,5
VVD	44,0	62,1
DS'70	1,6	6,5
BP	13,6	11,2
BR	6,4	
GG	3,8	1,1
Overige	52,8	59,3

Naast de scherpe terugval voor D'66 blijkt uit tabel 4 vooral dat de VVD het hoogste dekkingspercentage heeft in 1974 en dat dit percentage in vergelijking met 1970 aanzienlijk is gestegen. Tabel 5 laat zien dat vooral het platteland en het verstedelijkt platteland een sterke stijging van de 'vullingsgraad' vertonen; en terwijl de VVD in alle provincies verder is doorgedrongen, is dit

Tabel 5: Dekkingspercentages per provincie en urbanisatiegraad voor de belangrijkste partijen en combinaties

	Groningen	Friesland	Drente	Overijssel	Gelderland	Utrecht	Noord-Holland	Zuid-Holland	Zeeland	Noord-Brabant	Limburg	platteland	verst. platteland	forensen-gemeenten	kleine steden	middelgrote steden	grote steden	urb. graad onbekend	Nederland
ARP	1970 51,0	38,6	32,4	41,5	16,2	42,9	11,5	38,3	33,3	7,2	—	28,2	15,5	12,0	23,9	5,9	16,7	46,7	23,7
	1974 31,4	25,0	17,6	34,0	9,7	41,3	6,3	19,9	33,3	3,1	—	19,4	9,4	4,0	12,6	—	—	31,8	14,8
CHU	1970 33,3	40,9	29,4	49,1	16,2	42,9	9,6	34,2	44,4	5,8	—	25,4	16,6	10,0	26,1	5,9	16,7	40,0	22,4
	1974 15,7	25,0	17,6	38,3	11,7	54,3	5,3	17,3	30,0	3,1	—	19,2	10,6	4,0	13,8	—	—	27,3	14,4
PCG	1970 21,6	25,0	32,4	26,5	33,3	42,9	28,8	46,1	38,9	7,2	—	24,9	18,1	48,0	29,5	52,9	50,0	20,0	26,0
	1974 19,6	29,5	41,2	19,1	24,3	26,1	13,7	40,4	23,3	3,8	—	21,6	16,6	20,0	24,1	18,8	—	18,2	21,9
KVP	1970 9,8	20,5	11,8	50,9	34,3	75,5	61,5	42,8	25,0	12,2	—	26,6	20,2	62,0	48,9	64,7	75,0	53,3	31,3
	1974 5,9	11,4	11,8	46,8	26,2	65,2	22,1	26,5	20,0	2,3	1,0	19,2	12,8	20,0	34,5	18,8	—	27,3	19,7
CDA	1970 17,6	27,3	26,5	15,1	9,5	8,2	22,1	9,9	8,3	5,0	6,7	7,6	8,3	30,0	30,7	35,3	25,0	13,3	12,3
	1974 35,3	40,9	32,4	27,7	27,2	15,2	61,1	31,1	20,0	22,1	5,8	21,3	18,9	72,0	44,8	81,3	100,0	31,8	29,5
PvdA	1970 92,2	68,2	88,2	83,0	59,0	36,7	68,3	74,3	72,2	51,1	10,5	54,5	46,6	52,0	68,2	52,9	58,3	66,7	54,2
	1974 92,2	86,3	91,2	80,9	65,0	34,8	69,5	71,5	63,3	29,0	13,5	57,8	48,9	38,0	77,0	81,3	83,3	63,6	57,6
PAK	1970 3,9	22,7	5,9	5,7	12,4	28,6	9,6	7,9	2,8	12,2	5,7	4,4	7,3	40,0	23,9	47,1	41,7	—	10,3
	1974 7,8	6,8	5,9	6,4	21,4	41,3	15,8	14,6	16,7	14,5	8,7	9,2	13,3	60,0	19,5	18,8	16,7	18,2	15,1
VVD	1970 45,1	63,6	79,4	34,0	35,2	69,4	59,6	74,4	50,0	13,7	7,6	35,2	31,6	92,0	73,9	100,0	100,0	53,3	44,0
	1974 52,9	72,7	91,2	66,0	67,0	80,4	71,6	85,4	56,7	49,6	20,2	54,8	55,6	98,0	87,4	100,0	100,0	77,3	62,1
Overige + RK	1970 64,7	79,5	79,4	73,6	62,9	55,1	82,1	59,2	55,6	27,3	9,5	56,5	38,3	54,0	51,1	64,7	100,0	66,7	52,8
(niet KVP)	1974 56,9	86,4	76,5	78,7	84,5	60,9	71,6	60,9	66,7	100,0	100,0	79,3	90,6	60,0	69,0	75,0	83,3	68,2	79,2

K. Dittrich en R. van den Helm Gemeenteraadsverkiezingen 1974

speciaal opvallend ten aanzien van Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg. Dit proces resulteert mede in een veel gelijkmatigere verdeling van de dekkingspercentages over urbanisatiecategorïën en provincies.

De deelname van DS'70 aan de verkiezingen was minimaal en bleef feitelijk beperkt tot de stedelijke gemeenten. De dekkingspercentages van de Boerenpartij zijn over de gehele linie teruggelopen.

De dekkingspercentages van de PvdA vertonen over bijna de gehele linie van de urbanisatiegraden een stijging. Een uitzondering wordt gevormd door de forensengemeenten, maar hier wordt het gat opgevuld door de PAK-lijsten (die juist weer sterk teruggelopen zijn in de middelgrote en grote steden). Ten aanzien van de PvdA kan ook opgemerkt worden dat zij verder is doorgedrongen in Noord-Brabant en Limburg, zij het in duidelijk mindere mate dan de VVD. Terwijl de percentages van D'66 (ook als de PAK-lijsten mede in beschouwing worden genomen) zeer sterk zijn teruggelopen, heeft de PPR (vooral in de stedelijke gemeenten) een grote sprong voorwaarts gemaakt. Het percentage van op zichzelf staande PSP-lijsten is aanzienlijk gedaald (behalve in de grote steden); ook hier moet echter rekening gehouden worden met het feit dat de PSP ook aan de verkiezingen heeft deelgenomen via gecombineerde lijsten. Het dekkingspercentage van de CPN voor de grote steden is sterk gestegen, terwijl deze partij vooral verder is doorgedrongen in de provincies Utrecht, Noord-Holland en vooral Zeeland.

Bij de confessionele partijen liggen de dekkingspercentages niet alleen meestal lager maar is bovendien de spreiding over de urbanisatiegraden en provincies veel ongelijkmatiger. De percentages voor de onafhankelijke ARP-, CHU- en KVP-lijsten liggen in 1974 veel lager dan in 1970, maar die voor het samenwerkingsverband van het CDA zijn juist sterk gestegen op het platteland en in de middelgrote steden (maar daarentegen weer gedaald in de forensengemeenten). Het is opmerkelijk dat het dekkingspercentage van het CDA in Limburg gedaald is, terwijl het in alle andere provincies gestegen is. Bij een vrij stabiel beeld van de SGP, gaat het GPV tenslotte over de gehele linie vooruit.

(g) *Intrablok-concurrentie* — In deze paragraaf zullen wij bekijken in welke mate de partijen uit de blokken die wij hebben onderscheiden in paragraaf b elkaar in 1974 concurrentie aandoen.

In de 607 gemeenten waar de progressieve partijen lijsten hebben ingediend, zijn in 335 gemeenten (waarvan 88 % op het platteland) alleen kandidaten gesteld door de PvdA en in 115 gemeenten alleen door PAK (waarvan 57 % op het platteland). De linkse partijen hebben lijsten ingediend in totaal 613 gemeenten, waarvan in 280 gemeenten PvdA en in 90 gemeenten PAK de enige linkse representanten zijn. In de andere 243 gevallen staan kandidaten

van twee of meer linkse lijsten tegenover elkaar, waarvan in 12 gemeenten (vnl. grotere steden) afzonderlijke kandidaten van alle linkse partijen. In totaal 147 gemeenten concurreert de PvdA met een CPN-lijst, waarvan in 46 zonder enige andere linkse lijst ernaast.

Het concurrentiepatroon binnen het protestants-christelijke blok is sterker gefragmenteerd: er komen 34 verschillende combinaties van met elkaar strijdende protestants-christelijke lijsten voor. Dit is voornamelijk het gevolg van gevestigde orthodoxe groeperingen als SGP en GPV, die minder snel tot samenwerking geneigd zijn. De concurrentie binnen dit blok vindt dan ook meestal plaats tussen ARP en/of CHU (c.q. PCG) aan de ene en SGP en/of GPV aan de andere kant (zie ook het feit dat in 21 % van de 429 gemeenten, waar protestants-christelijke lijsten zijn ingediend SGP en/of GPV als de enige protestants-christelijke lijsten optreden). Het beeld binnen het linkse blok vertoont ook mede een minder verbrokkeld aanzien (30 combinaties), doordat D'66 als onafhankelijke concurrent op zijn retour is en de PPR ook slechts nog in een relatief klein aantal gemeenten zelfstandig aan de verkiezingen deelneemt (97 gemeenten, waarvan in 71 gemeenten tegenover de PvdA).

Wat betreft het totale confessionele blok, ligt de situatie ook uitermate ingewikkeld. Het aantal concurrentiepatronen, waarin twee of meer confessionele lijsten met elkaar concurreren, bedraagt ruim 50, zodat een zeer bont beeld ontstaat. Van de 600 gemeenten, waar de confessionele partijen lijsten hebben ingediend, is in 24 gemeenten de KVP de enige confessionele deelnemer, concurreren in 16 gemeenten de drie christen-democratische 'partners' met elkaar, en is in 144 gemeenten (24 %) het CDA de enige verdediger van het confessionele bolwerk. Ook hier leiden SGP en GPV tot versplintering: in 87 gemeenten (15 %) nemen deze partijen naast het CDA deel aan de verkiezingen. Binnen het 'restblok' waarin VVD, DS'70, BP, GG en Overige zijn ondergebracht, is het aantal voorkomende combinaties 24. In de 832 gemeenten, waarin lijsten van deze categorie zijn ingediend, zijn in 133 gemeenten (waarvan 73 % op het platteland) alleen kandidaten gesteld door de VVD en in 269 gemeenten alleen door Overige groeperingen (94% plattelandsgemeenten en verstedelijkt platteland); verder staan in 269 gemeenten VVD en Overige tegenover elkaar. In 12 (stedelijke) gemeenten staan kandidaten van VVD, DS'70 en Overige tegenover elkaar.

(h) *Interblok-concurrentie* — Hierbij staat de vraag centraal in hoeverre alle blokken tegenover elkaar staan bij verkiezingen in een bepaalde gemeente, of dat er juist sprake is van een situatie, waarbij één partij of blok de gemeente exclusief 'beheerst'. In deze paragraaf wordt met de volgende blokken gewerkt:

K. Dittich en R. van den Helm Gemeenteraadsverkiezingen 1974

- PvdA/D'66/PPR/PAK (*progressief*),
- PSP/CPN,
- ARP/CHU/PCG (*prot. I*),
- SGP/GPV/PC (*prot. II*),
- KVP/RKK (*katholiek*),
- CDA
- VVD
- DS'70/BP/BR/GG/Overige (*rest*)

Een blok wordt gerekend aanwezig te zijn als tenminste één lijst uit het blok in de betrokken gemeente kandidaten heeft gesteld. Het aantal voorkomende combinaties bedroeg 84 in 1970 en 76 in 1974. Zuivere monopolie-posities worden slechts ingenomen door lijsten uit de categorie 'katholiek' en de rest-categorie; bovendien is het aantal sinds 1970 afgenomen (van 184 naar 140). Het betekent overigens niet dat in deze gemeenten geen enkele politieke concurrentie om de raadzetsels plaatsvindt, maar dat slechts enkele typisch lokale groeperingen met elkaar in het strijdperk treden; dit fenomeen is bijna helemaal geconcentreerd op het platteland (en dan nog voornamelijk in het zuiden van ons land). Daarentegen komen de situaties waarin bijna alle blokken tegenover elkaar staan voornamelijk voor in de grotere stedelijke gemeenten. Overigens zijn er slechts 101 gemeenten, waar in 1974 geen lijst uit de rest-categorie aan de gemeenteraadsverkiezingen deelgenomen heeft. De groep partijen, die in deze paragraaf zijn samengevoegd tot de categorie *rest*, is uiteraard een zeer heterogene groep. Het merendeel wordt gevormd door typisch lokale lijsten, die vooral op het platteland voorkomen. Verder valt in deze categorie een protestpartij als de Boerenpartij: 63 % van haar lijsten is ingediend op het platteland en 35 % in de forensengemeenten en de steden. Bovengenoemde groeperingen zou men kunnen indelen onder de noemer a- of zelfs anti-politiek; daarnaast kan men nog groeperingen onderscheiden, die juist zeer politiek getint zijn. Als voorbeelden hiervan kunnen twee afsplitsingen uit het linkse kamp gesignaleerd worden: één naar rechts (DS'70) en één naar uiterst link (Socialistische Partij). Deze beide laatste groeperingen zijn voornamelijk een stedelijk fenomeen. De hier beschreven heterogeniteit van de *rest*groep leidt ertoe, dat in elke soort gemeente bijna altijd wel een groepering aan de verkiezingen deelneemt, die hier onder de noemer *rest* is gerangschikt.

Uit tabel 6 kan men aflezen in hoeveel gemeenten hoeveel blokken met elkaar concurreren. Meestal strijden 3 à 5 blokken om de raadzetsels en in 1974 wedijveren in slechts 99 gemeenten (12 %) alle blokken met elkaar, voorzover zij elkaar tenminste niet uitsluiten.

Tabel 6: Indeling van gemeenten naar aantal concurrerende blokken 1970-1974

aantal blokken	1970		1974	
	aantal gem.	%	aantal gem.	%
1	185	21,3	140	16,8
2	85	9,8	75	9,0
3	154	17,7	127	15,2
4	204	23,5	223	26,7
5	141	16,2	172	20,6
6	73	8,4	84	10,1
7	28	3,2	15	1,8
totaal	870*	100,0	836	100,0

* De 2 gemeenten met enkele kandidaatstelling zijn hier buiten beschouwing gelaten

Exclusief-linkse gemeenten komen op de politieke kaart van Nederland helemaal niet voor; hetzelfde geldt voor de VVD. De protestants-christelijke gemeenten hebben in slechts 1 gemeente een monopolie-positie. In slechts 6 Nederlandse gemeenten nemen kandidaten uit het blok PSP/CPN deel zonder dat daar kandidaten uit het progressieve kamp naast staan. Naast de exclusieve 'restgemeenten' is het meest voorkomende patroon concurrentie tussen progressief-CDA-VVD-rest: in 60 gemeenten strijden representanten van deze blokken met elkaar (7 %).

In de middelgrote en grote steden doen zowel in 1970 als in 1974 5 tot 7 blokken van lijsten mee aan de gemeenteraadsverkiezingen. De linkse partijen en de VVD nemen in beide jaren altijd deel; in 1974 nemen altijd 'rest-candidaten' deel en in 25 van de 28 grotere steden doet ook een CDA-vertegenwoordiger mee (met in 19 gemeenten een kandidaat van de kleinere protestants-christelijke partijen, het blok prot. II, ernaast).

IV Opkomst en stemmen

(a) *Opkomst en uitgebrachte stemmen: algemeen overzicht* – De afschaffing van de opkomstplicht in 1970 leidde ertoe dat bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en de Gemeenteraden van dat jaar de landelijke opkomstpercentages aanmerkelijk lager lagen dan de ruim 90 % die men in Nederland gewend was (resp. 68 en 67 %). Deze landelijke totaalpercentages versluieren echter een politiek zeer interessant fenomeen, namelijk dat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 de opkomstpercentages veel sterker per urbanisatiegraad uiteenlopen dan bij de Statenverkiezingen: hoe verder het urbanisatieproces is voortgeschreden (of, ruwweg, hoe meer inwoners een ge-

meente telt), des te lager is de opkomst (van 77 % in de plattelandsgemeenten tot 58 % in de grote steden).

Uit een vroegere enquête is reeds gebleken dat de interesse in gemeenteraadsverkiezingen afneemt naarmate het aantal inwoners van de gemeente toeneemt. De opkomstcijfers van recente verkiezingen geven geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat deze hypothese zijn geldigheid heeft verloren. Uit tabel 7 blijkt dat vooral bij gemeenteraadsverkiezingen de opkomst afneemt van plattelandsgemeenten naar grote steden. Terwijl de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen ook onder de opkomstplicht al lager lag dan de opkomst bij Kamerverkiezingen, is het verschil tussen de diverse urbanisatiegraden na de afschaffing van de opkomstplicht veel groter bij gemeenteraadsverkiezingen dan bij Kamerverkiezingen.

Tabel 7: Opkomst per urbanisatiegraad, 1974-1974

urbanisatiegraad	PS	Gem.	TK	TK	PS	Gem.
	1970	1970	1971	1972	1974	1974
plattelandsgemeenten	75,2	77,0	83,3	86,1	78,6	77,2
verstedelijkt platteland	69,7	73,6	79,4	83,6	74,4	73,4
forensengemeenten	69,7	67,0	81,5	86,7	78,5	70,0
kleine en middelgrote steden	72,6	65,6	78,8	83,4	74,2	66,7
grote steden	64,3	57,6	75,6	80,6	70,6	60,5
urbanisatiegraad onbekend		74,5				74,1
Nederland	68,1	67,0	79,1	83,5	74,5	68,7

Bron: CBS, Statistieken van de verkiezingen, 1970-1972; de cijfers voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 en 1974 zijn afkomstig uit het Leidse databestand en de cijfers voor de Statenverkiezingen van 1974 zijn ontleend aan de Volkskrant van 28 maart 1974.

In het Leidse rapport over de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 is op grond van de index-cijfers die berekend waren over de opkomst bij een aantal verkiezingen na de afschaffing van de opkomstplicht, gesignaleerd dat de afschaffing niet alleen het aantal kiezers dat een stem uitbrengt in absolute zin heeft doen afnemen, maar ook de positie van de kiesgerechtigden in de grotere gemeenten differentieel heeft gewijzigd. De tendens dat kiezers op het platteland vooral bij gemeenteraadsverkiezingen in grotere getale zullen stemmen dan de kiezers in de steden werkt ceteris paribus in het voordeel van die partijen die hun kracht voornamelijk op het platteland geconcentreerd hebben. Een historische analyse van de gemeenteraadsverkiezingen sinds 1931 demonstreerde dat vooral de confessionele partijen hiervan profiteren van-

wege hun relatieve overwicht in de kleinere gemeenten op het platteland (waar raadszetels wat betreft de benodigde stemmen bovendien 'goedkoper' zijn dan in de grote steden). Deze partijen zullen derhalve een relatief beter resultaat behalen bij gemeenteraadsverkiezingen dan bij verkiezingen voor de Tweede Kamer. Schaalvergroting door bevolkingsgroei of gemeentelijke herindeling kan dit voordeel in de toekomst teniet doen en de positie van de grote confessionele partijen (verder) verzwakken.

Uit tabel 8 kan men aflezen welke resultaten de verschillende partijen en partijcombinaties hebben behaald bij verkiezingen op lokaal niveau sinds 1962.

Tabel 8: Verkiezingsuitslagen per blok, 1962-1974 (in percentages van het aantal uitgebrachte geldige stemmen)

partijen en partijcombinaties	1962	1966	1970	1974
totaal christen-democraten	39,2	36,7	31,8	26,9
totaal confessionelen	41,6	39,2	35,5	30,7
totaal progressieven	28,2	22,2	25,9	29,8
totaal linkse partijen	33,8	28,8	30,7	33,4
VVD	8,4	9,0	10,0	14,9
Overige	15,3	16,4	22,5	19,4

Bron: CBS, Statistieken van de Gemeenteraadsverkiezingen, 1962-1970; de cijfers voor 1974 zijn afkomstig uit het Leidse databestand.

De christen-democratische partijen blijken op lokaal niveau sterk te zijn teruggelopen (12 %), zij het minder sterk dan de op provinciaal en nationaal niveau: 20 %. De stemmenpercentages van de kleine protestants-christelijke partijen zijn de afgelopen twaalf jaar iets gestegen: deze partijen kunnen kennelijk beschikken over een stabiel electoraat.

Geconstateerd kan worden dat de VVD haar achterstand op lokaal terrein praktisch heeft ingelopen. Dat de VVD het op gemeentelijk niveau lange tijd minder heeft gedaan dan op de andere politieke niveaus is waarschijnlijk voornamelijk te wijten aan het feit dat de VVD bij gemeenteraadsverkiezingen hetzij een groot gedeelte van het electoraat waar zij zich op richt moest 'delen' met allerlei plaatselijke groeperingen als Gemeentebelangen e.d. die politiek zeer verwant zijn, hetzij niet eens als zelfstandige lijst deelnam (vgl. de dekkingpercentages van 1970 en 1974).

Ten aanzien van de progressieve partijen kan geconstateerd worden dat met name de PvdA op gemeentelijk niveau sterk achter blijft bij de stembusuitslagen op provinciaal en nationaal niveau. De percentages van de PvdA

lagen in het begin van de zestiger jaren ongeveer op dezelfde hoogte op alle niveaus (28-30 %). In 1966 en 1967 volgde toen over de gehele linie een scherpe terugval en terwijl het stemmentotaal van de gezamenlijke progressieve partijen in 1974 op gemeentelijk niveau het peil van 1962 weer heeft bereikt, ligt het percentage voor PvdA (+ PAK) nog ruim 2 % lager. Ook met betrekking tot het stemmentotaal van alle linkse partijen bij elkaar kan opgemerkt worden dat deze partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen het peil van 1962 weer hebben bereikt.

Gezien tegen de electorale trend van de laatste jaren kan concluderend gesteld worden dat bij gemeenteraadsverkiezingen die partijen die vooral lijsten hebben ingediend in de plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten, m.a.w. de confessionele partijen, inderdaad relatief betere verkiezingsuitslagen behalen dan de linkse partijen en de VVD die hun voornaamste recrutingsbases in de meer stedelijke gemeenten hebben.

Tabel 9 geeft een beeld van het effect van de verschillende opkomstpercentages per urbanisatiegraad na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. Het algemene patroon dat hierboven al beschreven is komt hier in gedetailleerde vorm naar voren.

Tabel 9: Verkiezingsuitslagen per urbanisatiegraad per blok, 1970-1974

		platte- land	versted. plattel.	forensen gem.	kleine + middelgr. steden	grote steden
totaal	1970	34,0	23,9	36,5	36,0	29,3
christen-democraten	1974	30,2	21,8	30,1	29,5	23,2
totaal confessionelen	1970	39,5	29,6	38,7	39,0	31,2
	1974	35,4	27,1	32,5	32,9	25,2
totaal progressieven	1970	17,1	16,4	25,5	30,9	35,9
	1974	19,6	19,5	28,4	34,8	42,9
totaal linkse partijen	1970	18,4	19,4	26,8	35,7	46,1
	1974	20,6	21,1	29,5	38,0	51,7
totaal VVD	1970	6,4	4,6	20,8	10,4	12,9
	1974	11,0	9,7	28,1	15,0	17,6
totaal Overige	1970	35,2	45,8	13,2	14,3	9,2
	1974	32,5	41,5	8,7	13,1	3,3

Terwijl hoge percentages door de confessionele partijen vooral behaald worden in de plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten, komen de linkse partijen tot hun beste uitslagen in de grote steden en de VVD in de forensengemeenten. Dit betekent dus dat de confessionele partijen in het algemeen en de drie christen-democratische partijen meer in het bijzonder het meest pro-

fiteren van de betere opkomst op het platteland. Dit geldt speciaal voor gemeenteraadsverkiezingen, omdat daar de verschillen in opkomst het grootst zijn.

(b) *Opkomst gemeenteraadsverkiezingen 1970-1974* – De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 is over bijna de gehele linie van de urbanisatiecategorïen hoger dan in 1970, waarbij de stijging van 3 % in de grote steden het meest in het oog springt. Het verschil tussen plattelandsgemeenten en grote steden is van 19 tot 16 % teruggelopen. Tussen 1970 en 1974 heeft een doorstroming plaatsgevonden naar hogere opkomstcategorïen: maar deze beweging heeft zich voor de categorïen met een hoge opkomst niet doorgezet op het verstedelijkt platteland en in de steden. De hoogste stijgingspercentages komen voor in de opkomstcategorie van 70-80 %: 6 % voor de verstedelijkt plattelandsgemeenten, 34 % voor de forensengemeenten, en 14 % voor de middelgrote en grote steden. In 1970 had 8 % van de Nederlandse gemeenten een opkomst van 50-65 %, 75 % een opkomst van 65-85 % en 16 % een opkomst van 85-100 %; voor 1974 zijn de vergelijkbare cijfers resp. 6, 81 en 13 %: zowel van beneden als van boven is een beweging naar de middencategorïen. Maar terwijl in beide jaren zo'n 18 % van de beide plattelandscategorïen een opkomst van 85 % en hoger heeft is dit percentage voor de kleine steden in 1970 slechts 5 % en in 1974 zelfs nog geen 1 %; geen enkele middelgrote en grote stad haalt dit opkomstcijfer. Het percentage van de gemeenten in de verschillende urbanisatiegraden die een opkomst vertonen van meer dan 75 % (het nationale cijfer bij de Statenverkiezingen van 1974) loopt van 78 % van de plattelandsgemeenten via 58 % van de verstedelijkt plattelandsgemeenten, 18 % van de forensengemeenten en 21 % van de kleine steden af tot 0 % van de middelgrote en grote steden.

(c) *Nationalisering van de lokale politiek* – Een belangrijk criterium waarop gemeenten kunnen worden onderscheiden is het percentage stemmen dat is uitgebracht op landelijke politieke partijen en partijcombinaties in tegenstelling tot de typisch lokale lijsten. In tabel 10 is een indeling gegeven van gemeenten naar de mate van nationalisering van de lokale politiek. Uit de dekingspercentages kon al worden afgeleid dat de nationale politieke partijen in toenemende mate over het gehele land aan de gemeenteraadsverkiezingen hebben deelgenomen. Uit verkiezingspropaganda is echter ook gebleken dat in een groot aantal (kleinere plattelands-)gemeenten een zekere weerstand bestond tegen het opdringen van de grote nationale partijen (die vaak gesteund worden door recentelijk in de gemeente 'geïnfiltreerde' inwoners). Terwijl de nationale partijen in 1970 in 35 % van de gemeenten minder dan 50 % van de stemmen haalden, is dit percentage in 1974 iets gezakt tot 32 %; het per-

K. Dittich en R. van den Helm Gemeenteraadsverkiezingen 1974

centage gemeenten waar de nationale partijen helemaal geen stemmen behalen is gedaald met 6 %.

Tabel 10: Indeling van gemeenten naar percentage stemmen uitgebracht op nationale politieke partijen en partijcombinaties, 1970-1974

percentage stemmen	1970		1974	
	aantal gem.	%	aantal gem.	%
0	195	22,4	137	16,4
1-10	33	3,8	36	4,3
10-20	19	2,2	24	2,9
20-30	9	1,0	31	3,7
30-40	18	2,1	18	2,2
40-50	32	3,7	21	2,5
50-60	24	2,8	38	4,6
60-70	70	8,0	58	6,9
70-80	96	11,0	88	10,5
80-90	120	13,8	127	15,2
90-99	96	11,0	112	13,4
100	160	18,4	149	17,8
totaal	872	100,0	836	100,0

Uit tabel 11 kan men aflezen dat het aantal gemeenten waar de nationale politieke scheidslijnen ook de lokale verkiezingen beheersen (als zodanig worden beschouwd die gemeenten waar nationale partijen meer dan 80 % van de stemmen op zich verenigen) over de gehele linie van de urbanisatiegraden toeneemt, maar de plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten nog sterk achterblijven bij de meer stedelijke gemeenten.

Tabel 11: Indeling van gemeenten per urbanisatiegraad naar nationaliseringsscore, 1970-1974

urb. graad	minder dan 20 % nat.		tussen 20 % en 80 % nat.		meer dan 80 % nat.	
	70	74	70	74	70	74
plattelandsgemeenten	26,0	23,7	34,4	36,6	39,6	39,7
verst. platteland	51,8	43,9	20,7	23,9	27,5	32,2
forensengemeenten	10,0	4,0	18,0	16,0	72,0	80,0
kleine steden	11,4	3,5	22,7	27,5	65,9	69,0
middelgrote steden	5,9	—	17,6	6,2	76,5	93,8
grote steden	—	—	—	—	100,0	100,0
urb. graad onbekend	13,3	9,1	40,0	27,3	46,7	63,6
totaal	28,4	23,6	28,6	30,4	43,2	46,4

Het aantal gemeenten waar lokale lijsten de politieke strijd praktisch helemaal beheersen (minder dan 20 % van de stemmen voor de nationale partijen) is ook op het platteland duidelijk teruggelopen. Van de 247 gemeenten waar de politiek in 1970 nog een puur lokale zaak was lagen er 229 in de provincies Gelderland, Noord-Brabant en Limburg (93 %); het aandeel van deze provincies is 95 % in 1974 (187 van de 197 gemeenten). Terwijl in deze drie provincies in 1974 resp. slechts 39,7 en 2 % van de gemeenten genationaliseerde lokale politieke verhoudingen kennen, variëren deze cijfers voor de andere provincies van 56% (Noord-Holland) tot 73 % (Zuid-Holland).

(d) *Polarisatie* – Door de progressieve partijen (speciaal de PvdA) wordt er landelijk bewust naar gestreefd de politieke verhoudingen te politiseren en te polariseren. Op gemeentelijk niveau kan dit streven vergaande gevolgen hebben voor het karakter van de politieke strijd in het algemeen en de collegevorming in het bijzonder (afspiegelingscollege of meerderheidscollege, beide al dan niet program-gebonden). In hoeverre de gemeenteraadsverkiezingen in 1974 gepolariseerd zijn kan gemeten worden aan het percentage stemmen dat PvdA + PAK + VVD gezamenlijk behalen. De hoogte van het percentage geeft dan aan in hoeverre de confessionele partijen en de zuiver plaatselijke groeperingen zijn weggedrongen. Hierbij is er dus van uitgegaan dat de confrontatie tussen progressieven en VVD gezien kan worden als het zowel van linker- als van rechterzijde weggedruken van het politiek minder scherp geprofileerde 'midden'.

Een eerste indicatie wordt verschaft door de landelijke totalen per urbanisatiegraad in tabel 12.

Tabel 12: Stemningspercentage voor PvdA + PAK + VVD per urbanisatiegraad, 1970-1974

urb. graad	70	74
plattelandsgemeenten	22,3	29,8
verstedelijkt platteland	18,4	26,9
forengemeenten	39,3	53,4
kleine steden	32,7	41,8
middelgrote steden	39,1	49,2
grote steden	40,0	54,1
urb. graad onbekend	30,7	39,5
totaal	30,9	41,0

Deze tabel laat duidelijk zien dat de polarisatie op lokaal niveau sinds 1970 sterk heeft doorgezet, speciaal in de forensengemeenten en de steden. Op het

platteland blijven de confessionele partijen en de Overige lijsten hun oude bolwerken echter met succes verdedigen.

Terwijl er in 1970 nog 287 gemeenten (33 %) waren waar PvdA en VVD helemaal geen stemmen kregen bij de gemeenteraadsverkiezingen, waren het er in 1974 nog maar 187 (22 %); daarnaast waren er in 1970 maar 88 gemeenten (10 %) waar zij samen 50 % van de stemmen of meer behaalden tegen 181 gemeenten (22 %) in 1974. Van de 187 puur lokale gemeenten ligt 98 % op het platteland en van de 181 'genationaliseerde' gemeenten 55 %. Zoals overal laat het getalsmatige overwicht van de plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten zich ook hier in sterke mate gelden.

(e) *Uitgebrachte stemmen, 1970-1974* – In tabel 13 is de uitslag van de verkiezingen voor de belangrijkste partijen en partijcombinaties per urbanisatiegraad gegeven. Bij alle winst- en verliesrekeningen moet men goed in het oog houden dat winst of verlies natuurlijk voor een groot gedeelte verklaard kan worden uit de deelnamecijfers (zie de dekkingspercentages in tabel 4 en 5). Omdat het bij raadsverkiezingen geen automatisme is dat praktisch alle partijen overal deelnemen, wordt de keuzemogelijkheid volkomen bepaald door het al dan niet kandidaten stellen in een bepaalde gemeente hetgeen direct resulteert in het al dan niet behalen van stemmen.

Dit punt is bijvoorbeeld zeer duidelijk ten aanzien van de progressieve partijen; het totaalbeeld is nog steeds sterk stedelijk gekleurd. Eenzelfde patroon vertonen de linkse partijen als geheel: de kloof tussen platteland en grote stad is zelfs nog groter geworden (zie tabel 9). Van de kleine linkse partijen die niet in tabel 13 zijn opgenomen, kan gezegd worden dat D'66, PSP en CPN over de gehele linie zijn achteruitgegaan en dat de PPR buiten de grote steden nog nauwelijks is doorgebroken.

De stijging van het totale dekkingspercentage van de VVD met bijna 20 % verklaart de vooruitgang van deze partij grotendeels. Hierbij kan nog opgemerkt worden dat de dekkingspercentages van de VVD in de beide plattelandscategorieën nog aanmerkelijk verbeterd kunnen worden, zodat een verdere groei mogelijk is. Bij een verdere nationalisering van de plaatselijke politieke verhoudingen zullen de lokale lijsten in de kleinere gemeenten tot de potentiële wingewesten voor de VVD gerekend kunnen worden, terwijl bijv. de PvdA een duidelijk minder grote 'toegankelijkheid' zal hebben en daardoor minder kans op succesvolle 'annexatie'-pogingen.

Ondanks de winst van het CDA (of liever, verschuivingen binnen het christen-democratische blok naar het CDA) is het totaalsaldo van de christen-democratische partijen toch negatief. Wel kan weer geconstateerd worden dat het verlies op het platteland kleiner is dan in de meer stedelijke gemeenten. Aangezien de kleinere confessionele (in casu, protestants-christelijke) par-

Tabel 13: Verkiezingsuitslagen per urbanisatiegraad per partij/partijcombinatie, 1970-1974

	CHU	ARP	PCG	KVP	CDA	PvdA	PAK	VVD	Overige									
	70	74	70	74	70	74	70	74	70	74								
platteland	6,2	4,3	7,1	4,6	7,2	5,9	9,6	6,3	3,9	9,1	14,5	16,0	1,4	2,8	6,4	11,0	35,2	32,5
versted. plat.	4,2	2,3	3,5	1,8	5,7	4,5	6,7	2,5	3,8	10,7	11,0	14,1	2,8	3,1	4,6	9,7	45,8	41,5
forensengem.	1,6	0,2	1,6	0,2	10,2	3,4	14,4	1,9	8,7	24,4	7,8	10,2	10,7	15,1	20,8	28,1	13,2	8,7
kleine steden	3,6	1,5	3,2	1,5	5,2	5,4	9,6	5,8	13,8	15,3	16,7	22,1	7,0	5,5	9,0	14,2	18,3	17,4
mid. steden	1,5		0,9		9,6	3,0	12,2	2,5	13,1	24,1	13,6	27,3	13,2	5,7	12,3	16,2	8,7	6,5
grote steden	1,4		1,7		6,3		14,6		5,3	23,2	21,2	33,6	5,9	2,9	12,9	17,6	14,7	3,3
urb. onb.	5,7	3,6	4,3	3,0	6,5	4,5	8,1	3,7	10,8	17,0	19,1	19,7	0,0	3,8	11,6	16,0	14,7	12,8
Nederland	3,4	1,7	3,4	1,7	6,9	3,6	11,0	3,3	7,1	16,6	15,4	21,5	5,5	4,6	10,0	14,9	22,5	19,8

tijen praktisch gelijk zijn gebleven, vertoont het totaalbeeld voor de confessionele partijen hetzelfde beeld.

De lijsten van DS'70 en de Boerenpartij hebben bij de raadsverkiezingen zo weinig aanhang gekregen (resp. 0,6 en 0,7 %), dat slechts geconstateerd kan worden dat deze partijen op lokaal niveau tot randverschijnselen zijn gedgegradeerd. Terwijl de categorie Overige op provinciaal en nationaal niveau nauwelijks aanwezig is, is het stemmenpercentage van deze losse groeperingen op gemeentelijk niveau juist één van de meest kenmerkende factoren. In 1974 is het aandeel van Overige over de gehele linie afgenomen en tegelijkertijd blijkt uit tabel 13 duidelijk dat met het groter worden van het aantal inwoners van een gemeente het stemmenpercentage van Overige zeer scherp daalt.

(f) *Verkiezingscommentaar* – Ten aanzien van de politieke commentaren na de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1974 is enig commentaar zeker op zijn plaats. Ook deze keer ontstond weer de bekende en enigszins komisch aandoende situatie dat iedere politicus eigenlijk een stuk winst of toch op zijn minst gelijk blijven voor zijn eigen partij zag door zijn vergelijkingen af te stemmen op het voor hem meest gunstige punt (Staten- of raadsverkiezingen, grote steden of juist platteland, e.d.). Hoe dat ook zij, *men dient zich voortdurend te realiseren dat destijds alle commentaren niet berustten op de totale uitslag die berekend is over alle gemeenten, maar slechts over de uitslagen van 62 door het ANP geselecteerde gemeenten*. Uit de opgave van het ANP dat bijna 40 % van de totale Nederlandse bevolking in deze 62 gemeenten woont en dat voornamelijk landelijk bekende politieke partijen aan de raadsverkiezingen in deze gemeenten deelgenomen hebben kan men al afleiden dat kennelijk vooral grotere gemeenten geselecteerd zijn. Uit de verdeling van de 62 ANP-gemeenten en alle 836 gemeenten waar op 29 mei 1974 verkie-

Tabel 14: Verdeling van 62 ANP-gemeenten naar urbanisatiegraad

	62 gemeenten		836 gemeenten	
	aantal	perc.	aantal	perc.
platteland	10	16,1	469	56,1
versted. plat.	8	12,9	180	21,5
forensengem.	12	19,4	50	6,0
kleine steden	9	14,5	87	10,4
mid. steden	11	17,7	16	1,9
grote steden	10	16,1	12	1,4
urb. onb.	2	3,2	22	2,6

zingen zijn gehouden over de urbanisatiegraden (tabel 14) blijkt dat het platteland inderdaad zwaar ondervertegenwoordigd is in de ANP-selectie en dat de forensengemeenten en vooral de grotere steden een onevenredig sterke plaats innemen: van de in totaal 649 plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten zijn er slechts 18 geselecteerd (2,8 %), maar van de 28 middelgrote en grote steden daarentegen 21 (75 %).

Ten aanzien van de provincie-verdeling is het vermeldenswaard dat de helft van de geselecteerde gemeenten in de drie Randstadprovincies ligt en dat er uit de 235 gemeenten van de provincies Noord-Brabant en Limburg maar 1 (Eindhoven) geselecteerd is.

Deze ons inziens volstrekt niet representatieve steekproef van 62 gemeenten heeft uiteraard ook een sterke invloed uitgeoefend op de door het ANP gepubliceerde uitslag. Het duidelijkste gevolg van de selectieprocedure van het ANP is gelegen in de lage percentages voor de categorie Overige (3 %), terwijl hierboven al is betoogd dat het feit dat zo'n 20 % van het electoraat buiten de landelijk bekende partijen kiest juist één van de meest karakteristieke aspecten van gemeenteraadsverkiezingen is. Een andere indicatie voor het niet representatieve karakter van de selectie is gelegen in de te lage opkomstcijfers. Ons inziens hebben de selectiecriteria, waardoor de (kleinere) plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten die 78 % van het totaal aantal gemeenten uitmaken niet voldoende tot hun recht komen, geleid tot een vertekend beeld van de verkiezingsuitslag voor heel Nederland. In het voorafgaande is herhaaldelijk duidelijk naar voren gekomen dat de grootte en het daarmee samenhangende karakter van de plaats van inwoning van doorslaggevende betekenis zijn voor het kiesgedrag in het algemeen en de specifieke partijkeuze in het bijzonder.

Tabel 15: Landelijke ANP stemmings-tendens tegenover totale uitslag, 1970-1974

	62 ANP-gemeenten winst/verlies	totale uitslag winst/verlies
ARP	- 0,1	- 1,7
CHU	0,0	- 1,7
PCG	?	- 3,3
KVP	- 0,2	- 7,7
CDA	- 5,7	+ 9,5
PvdA	+ 5,9	+ 6,1
VVD	+ 4,6	+ 4,9

Het feit dat de ANP-uitslag is gebaseerd op grotere gemeenten heeft bijv. voor de progressieve partijen tot een geflatteerd gunstig beeld geleid (tabel

15): bij de totaaluitslag blijft de PvdA weliswaar 6 % winnen ten opzichte van 1970 (vooral door haar goede resultaat in de grotere steden), maar de winst van de PPR wordt kleiner (omdat zij het op het platteland veel minder goed heeft gedaan) en tegelijkertijd wordt het verlies van D'66 en PAK groter (omdat zij hun beste uitslagen juist weer in de meer stedelijke gemeenten behalen). Ten aanzien van de christen-democratische partijen moet allereerst opgemerkt worden dat het niet duidelijk is waar het ANP de PCG-stemmen heeft ondergebracht. In ieder geval is de vertekening voor de grote confessionele partijen veel sterker: terwijl 95 % van hun gezamenlijke verlies in de ANP-uitslag voor rekening komt van het CDA, blijkt uit de totaaluitslag dat de afzonderlijke partijen 14 % verlies lijden hetgeen echter gedeeltelijk wordt opgevangen door de winst van het CDA.

Het meest opvallende aspect van vrijwel alle commentaren is dat politici en in iets mindere mate ook journalisten de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen steeds vergelijken met die van de Statenverkiezingen. Men komt dan o.a. tot de conclusies dat PvdA en PPR licht zijn teruggelopen, dat de groei er bij de VVD uit is, en dat de christen-democraten door het dal heen zijn en zelfs in de lift zitten. Terzijde zij hier opgemerkt dat deze conclusies niet gestaafd worden als wij de door ons berekende totaaluitslag vergelijken met de uitslag van de Statenverkiezingen (1974): in plaats van 2 % verliezen PvdA en PPR samen 9 % (onder invloed van de veel lagere opkomst in de grotere steden), de VVD gaat 4 % achteruit (vooral door haar achterstand op het platteland, en in plaats van een winst van 3 % voor de christen-democratische partijen valt er een verlies van 4 % te constateren (onder invloed van het minder doordringen van het CDA op het platteland).

Centraal moet hierbij echter staan dat Statenverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen twee volstrekt onvergelijkbare grootheden zijn. In de eerste plaats vertonen beide verkiezingen verschillende deelnamepatronen voor de politieke partijen. Bij de Statenverkiezingen stellen de partijen kandidaten per provincie onafhankelijk van de vraag of de betrokken partij in alle gemeenten van de provincie aanhangers heeft; gemeenteraadsverkiezingen geven juist de meest directe aanwijzing over de geografische spreiding van partijen omdat zowel kandidaten als candidaatstellers ingezetenen van de betrokken gemeente moeten zijn. De vraag of een bepaalde partij voornamelijk een plattelandsverschijnsel is of juist meer een stedelijk fenomeen speelt bij gemeenteraadsverkiezingen een erg belangrijke rol. Hierboven is al ingegaan op de kwestie van de nationalisering van de lokale politieke verhoudingen; terwijl de categorie Overige + afzonderlijke RK-lijsten (niet KVP) wat betreft Statenverkiezingen slechts een marginaal verschijnsel is, is het stemmenpercentage voor deze categorie bij gemeenteraadsverkiezingen nog steeds één van de hoogste (van 3 % in de grote steden tot 42 % op het platteland).

In de tweede plaats moet op verschillen in opkomst gewezen worden, waardoor het effect van verschillende deelnamepatronen nog wordt versterkt. In 1970 was de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen in de plattelands- en verstedelijkt plattelandsgemeenten hoger dan bij de Statenverkiezingen in diezelfde urbanisatiecategorieën, maar aanmerkelijk lager in de forensengemeenten en de steden. Maar terwijl het verschil in opkomst tussen plattelandsgemeenten en grote steden bij de Statenverkiezingen 10 % bedroeg, is het verschil bij de raadsverkiezingen bijna 20 %. Het verschil tussen de totale opkomstcijfers bedroeg in 1970 slechts 1 %; in 1974 is dit verschil uitgegroeid tot 6 %. Ook de verschillen per urbanisatiegraad zijn groter geworden; terwijl bovendien de opkomst op het platteland in 1974 hoger is bij de Statenverkiezingen. Dit betekent echter niet dat de opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 slechter is dan bij die van 1970: over praktisch de gehele linie is de opkomst in 1974 juist hoger. De opkomst bij de Statenverkiezingen van 1974 is sterk verbeterd door de ver doorgevoerde nationalisering van deze verkiezingen, waardoor het verschil in opkomst tussen platteland en grote stad minder is geworden.

Op grond van deze twee punten is het ons inziens noch wetenschappelijk noch politiek verantwoord om gemeenteraadsverkiezingen te vergelijken met Statenverkiezingen. In de meeste verkiezingscommentaren na de gemeenteraadsverkiezingen is het volstrekt eigen karakter van gemeenteraadsverkiezingen helaas miskend.

Noten

- 1 Dittrich, K. L. L. M., en R. P. van den Helm, *Gemeentepolitiek in kaart gebracht: gemeenteraadsverkiezingen 1974*, Afdeling politieke wetenschap, Rijksuniversiteit Leiden 1974.
- 2 Daalder, H., K. L. L. M. Dittrich, R. P. van den Helm en J. Verhoef, *Gemeentepolitiek in kaart gebracht: gemeenteraadsverkiezingen 1970*, Afdeling politieke wetenschap, Rijksuniversiteit Leiden, 1974.

Discussie

Een cognitieve kaart van de Nederlandse politieke partijen - een reactie

door M. Wolters

Onderzoek van het Nederlandse partijen stelsel met behulp van multidimensionale (schaal)methoden, zoals Bronner en De Hoog dat presenteren in een tweetal artikelen in *Acta Politica*,¹ heeft de laatste jaren een grote vlucht genomen. Dergelijk onderzoek is niet slechts modieus, maar draagt grote mogelijkheden in zich, zowel voor dieper inzicht in de Nederlandse politiek, als voor ontwikkeling van de politicologische theorie.

Bronner en De Hoog bewegen zich dus op een belangwekkend terrein; en blijken eigen mededeling zijn zij voornemens nog enige jaren op dit terrein actief te blijven teneinde hun bevindingen te vergelijken met die van komende jaren. Om deze beide redenen verdient hun studie alle aandacht, belangstellend zowel als kritisch. In deze reactie wil ik enkele kanttekeningen plaatsen bij de opzet van het onderzoek van Bronner en De Hoog, mede in de hoop dat deze van nut blijken te zijn in hun komende analyses.

1 Het te meten concept

Het is Bronner en De Hoog er in de eerste plaats om te doen een ruimtelijke representatie van de interne cognitieve kaart van de Nederlandse politieke partijen te bepalen. Onder de interne cognitieve kaart van een individu verstaan zij 'het beeld dat een individu heeft van een verzameling objecten', en zij vervolgen: 'Deze interne cognitieve kaart kan op verschillende manieren gerepresenteerd worden in een externe cognitieve kaart. Van de laatste veronderstellen wij dat deze beschreven kan worden met een ruimtelijke voorstelling'.

Aldus wordt het begrip 'interne cognitieve kaart' gedefinieerd voor één individu, terwijl tevens gesproken wordt van 'de' interne cognitieve kaart, hetgeen impliceert, dat er maar één zou zijn. Men zou dus verwachten, dat de beide onderzoekers volstaan met de interne cognitieve kaart van één individu ruimtelijk te representeren, en te besluiten dat dit 'de' kaart is.

Bronner en De Hoog volgen evenwel een andere strategie: zij ondervragen een a-selecte steekproef uit de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking, en ko-